

دکتر شهریار نقوی

۱۰.۱۰.۱۳۴۵

ایران شناسی در پاکستان

مولوی عبدالحق «بابای اردو»

زبان اردو یکی از مهمترین عوامل تشکیل پاکستان و اساس خلل ناپذیر ملیت اهالی آن کشور بشمار میرود و مانند رشته تسبیح مسلمانان شبه قاره را منظم و مرتب ساخته و صفوف آنان را در مصاف استقلال طلبی و کارزار آزادی خواهی با سلاح یکدلی و یکجهتی مجهز گردانیده است. استانهای ازهم سوا و ایالات دوردست آن سرزمین دارای زبانهای بزرگ محلی بودند ولی اردو راهنمایان قوم را از تمام اکناف آن زیر لوای خود جمع کرد و پیشوایانی بنام-مانند قائد اعظم، محمد علی جناح (بمبئی) فضل الحق و ناظم الدین (بنگال) نواب لیاقت علیخان و راجا محمود آباد (یو-پی) نواب صدیق علیخان (سی-پی) بهادر یار جنگ (دکن) مولانا ظفر علیخان (پنجاب) سر عبدالله هارون (سند) سردار عبدالرب نشتر و خان عبدالقیوم خان (صوبه سرحد) و امثال اینها که بزبانهای مختلف محلی صحبت میکردند زیر پرچم اردو گرد آمدند و جهت نیل به هدفهای ملی که وصول بآن مستلزم ایجاد اتحاد در بین جمیع افراد ملت مسلمان بود اردو را وسیله مهمی قرار دادند. بدین ترتیب اردو نقش مهمی را در ایجاد کشور نو بنیان پاکستان ایفا نموده و در آن مملکت پهناور از نظر سیاست نیز اهمیت بسزائی را دارا بوده است و سالار اعظم آن مولوی عبدالحق است که به پاس خدمات ارزنده ای که انجام داده بحق بنام «بابای اردو» نامیده میشود و شرح حال وی با سرگذشت انجمن ترقی اردو که در واقع داستان عزم و فداکاری و ایثار و اخلاص قوم است توأم میباشد.

مولوی عبدالحق در شمال هندوستان (نزد دهلی) بسال ۱۸۷۰ میلادی پا برمه

وجود گذاشت پس ۲۴ سالگی از مدرسه‌العلوم علیگر مدرک لیسانس را بدست آورد. وی پس از اتمام تحصیلاتش از مدرسه‌العلوم علیگر که بعداً بدانشگاه اسلامی علیگر نامیده شد رهسپار حیدرآباد دکن گردید و در آنجا مدتی در ادارات دولتی بوده چندی مترجم و سپس سمت «مدد مدرس» را در مدرسه آفیه (حیدرآباد) بهمهده گرفته است. دولت حیدرآباد پس از مدتی در سال ۱۹۱۲ میلادی او را بعنوان بازرس عالی مدارس برای اورنگ‌آباد (دکن) برگزید و نیز در همین سال از طرف «تعلیمی کافرانس» علیگر بعنوان متصدی انجمن ترقی اردو انتخاب شد و همین امر بطور کلی مسیر زندگی‌اش را تغییر داد.

انجمن ترقی اردو قبل از تصدی مولوی عبدالحق هفت عدد کتاب طبع نموده و کاری بیش از این را انجام نداده بود ولی مشارالیه در ظرف مدت کوتاهی با فداکاریها و اخلاص و ایثار و کوشش‌های صادقانه انجمن را بیک اداره بزرگ علمی کشور مبدل ساخت و آن را مورد توجه همگان قرار داد.

با در نظر گرفتن پیشرفت‌های انجمن که زائیده مجاهدتهای وصف ناپذیر مولوی عبدالحق بود مشاهیر کشور و نویسندگان و گویندگان بنام مملکت بدون قید مذهب و ملت امثال مولانا ابوالکلام آزاد، دکتر محمد اقبال، مولانا عبدالحلیم شرو، سرتیج بهادر سپرو، پانڈیت دتاتریه کیفی، مسیح‌الملک حکم اجمل‌خان در اجرای برنامه‌های آن شرکت ورزیدند. انجمن در مدتی که مرکز فعالیت آن در اورنگ‌آباد (دکن) بود در چاپ مجلات و زین مانند «اردو» و «ساینس» (علوم) و تعداد ممتناهی از کتب علمی و ادبی و تاریخی توفیق یافت و امور اداری آن نظم خاصی بخود گرفت.

در سال ۱۹۳۰ میلادی مولوی عبدالحق با سمت رئیس کرسی اردو در دانشگاه عثمانیه حیدرآباد دکن از اورنگ‌آباد بان شهر انتقال یافت و در آنجا بتدوین لغت بزرگ اردو پرداخت. هفت سال بعد بوسیله شورای عالی انجمن اردو که قبلاً بسال ۱۹۲۴ و عضویت زبده پیشوایان و فضلاء مملکت تشکیل یافته بود تصمیم بر این گرفته شد که دفاتر مرکزی انجمن بدلهلی منتقل شود و پایتخت شبه قاره مرکز فعالیت آن قرار گیرد. مولوی عبدالحق که پروانه شمع اردو بود ازدکن به دهلی رفت و در آنجا بخدمت قوم و زبان ملی اشتغال ورزید - در همین زمان رئیس سابق انجمن سراسر مسعود پسر سرسید احمدخان بدرود حیات گفت و سرتیج بهادر سپر و جانشین وی گردید.

انجمن ظرف مدت ۲۵ سال در دکن توانست با داشتن چاپخانه‌ای مجهز بالغ بر صد کتاب مختلف بطبع برساند و دو مجله و زین فوق‌الذکر را انتشار دهد و تعداد زیادی شعب در شهرهای مختلف در آن سرزمین تأسیس نماید و تمام این توفیقات مدیون همت والای عبدالحق بشمار میرفت و بهمین علت وی در تمام کشور احترام فراوان و مقام خاصی را احراز نموده و در مجامع علمی و ادبی بعنوان قهرمان علمی و ادبی معروف شده بود. بهاس

خدمات ارجمند وی از طرف دانشگاه الله‌آباد بسال ۱۹۳۰ باو دکترای افتخاری اعطا گردید و سه سال بعد یعنی در ۱۹۴۱ دانشگاه علیگر نیز او را بکسب درجه دکتر مفتخر ساخت. در مدت اقامت در دهلی مولوی عبدالحق که «بابای اردو» لقب یافته بود از تمام گرفتاریهای دولتی و اداری رهایی یافت و با تمام قوا بترقی و پیشرفت کارهای انجمن پرداخت. از سال ۱۹۳۹ میلادی مجله تازه‌ای بنام «هماری زبان» انتشار داد و با تشکیل اجتماع عمومی دلدادگان اردو در دهلی کلیه پیشرفته‌ها و خدمات انجمن اردو را بموموم مردم معرفی نمود. او کتابخانه مهم شخصی که با درآمد خود فراهم نموده بود مانند زندگی خود شامل اموال انجمن کرد و در آن کتب خطی ذی‌قیمت و نسخ کم نظیری گردآورد.

بابای اردو «اردو کالج» را در شهر کراچی بنانهاد و در آن مانند جامعه عثمانیه حیدرآباد دکن در تمام رشته‌های تحصیلی تدریس بزبان اردو انجام گرفت. مجلات «اردو» و «قومی زبان» مجدداً منتشر گردید و در زمینه چاپ کتب نیز فعالیت دامنه‌داری شروع شد و در ظرف مدت کوتاهی بابای اردو توانست بتمام امور انجمن ترقی اردو که در دهلی از هم پاشیده شده بود سر و صورتی بدهد.

در اواخر زندگی بابای اردو قیلد مارشال محمد ایوب خان رئیس جمهوری پاکستان عنایات خاصی بروی میدول داشته و بیاس خدمات جلیله‌اش دولت و ملت از وی قدردانی بعمل آورد. این رادمرد که در تمام زندگی بار دو و بوسیله آن بقوم و میهن خود و علم و دانش بشری خدمت کرد در سال ۱۹۶۱ میلادی نقاب خاک بر رخ کشید و داستان فعالیت پر موفقیت‌اش که در مدت بیش از پنجاه سال بدون وقفه ادامه داشت پایان پذیرفت. علاوه بر تعداد بیشماری از مقالات و مقدمات فاضلانه و تقریظاتی که بقلم بابای اردو نوشته و در جراید و مجلات و کتابها چاپ شد آثار مطبوعه زیر نیز از او بیادگار مانده و مورد استفاده همگان قرار گرفته است:

۱ - لغت انگلیسی بار دو

The student's standard English-Urdu Dictionary

- ۲ - نفوذ فارسی در زبان مرهتی ۳ - شرح حال و افکار سرسید احمدخان
 ۴ - چند هم عصر ۵ - سهم متصوفین در نشو و نما ی اردو ۶ - نصرتی ملک الشعرای دربار
 بیجاپور ۷ - مقدمات عبدالحق (جلد مرتبه میرزا محمد بیگ) ۸ - تنقیدات عبدالحق
 (جلد یکم کوشش تراب علیخان) ۹ - مرحوم دهلی کالج ۱۰ - خطبات عبدالحق (۳ جلد
 یکم کوشش دکتر عبادت)

این کتابها همه از انتشارات انجمن ترقی اردو میباشد.

انجمن ترقی اردو

مولوی عبدالحق یکسال در علیگر توقف کرد و سپس بسمت بازرس مدارس در اورنگ آباد (دکن) انتخاب شده و این شهر را (در سال ۱۹۱۳) مرکز فعالیت انجمن قرار داد

و دفتر آن را که هیچ سرمایه و ائانه و سروسامانی نداشت از شمال هند بجنوب انتقال داد . انجمن ترقی اردو در دوران ده سال زندگی خود که در علیگر سپری شد پانصد روپیه سالیانه از کنفرانس علمی کمک دریافت میکرد و هفت کتاب را انتشار داده بود ولی بمحض اینکه مولوی عبدالحق زمام امور آن را در دست گرفت و فعالیت دامنه داری را با نهایت علاقه و صمیمیت در مورد آن آغاز نمود مردم آمادگی خود را جهت کمک بآن اعلام داشتند و نظام حیدر آباد دکن و نواب سلطان جهان بیگم حکمران بهوپال مبالغی سالیانه بآن دادند در نتیجه این مساعدتها شبهاتی از انجمن در بعضی از شهرها تاسیس گردید . انجمن با چاپ کتب سودمند ذوق کتاب و علاقمندی بآن را در ملت ایجاد و تشدید نمود و با انتشار مجله معروف سه ماهه بنام «اردو» از سال ۱۹۷۱ میلادی مقالات مفید و مطالب علمی و ادبی را در اختیار علاقمندان فراهم ساخت .

در سال ۱۹۲۴ م «مجلس نظام» بمنظور نظارت بر امور داخلی و خارجی انجمن تشکیل شد و مشاهیر نویسندگان و گویندگان و مقامداران وقت مانند علامه اقبال مولانا عبدالحلیم شرد ، مسیح الملک حکیم اجمل خان ، سراس مسعود ، مولانا ابوالکلام آزاد در آن شرکت یافتند انجمن از طرف دولت حیدرآباد دکن موظف گردید برای محصلین مدارج مختلف کتب درسی بنام «درسیات عثمانیه» طبع نماید و از این راه بآن کمک قابل توجهی از حیث اقتصاد بممل آمد .

مساعدتهای مالی از طرف نوابان و زمامداران حیدرآباد و بهوپال و افراد عموم ملت توأم با همکاری از طرف مشاهیر قوم امکانات طرفی پیشنهادهای بیشتری در زمینه توسعه فعالیت انجمن را فراهم نمود و در نتیجه علاوه بر اینکه تعداد کتب چاپی آن افزوده گردید مجله علمی سه ماهه ای بنام «ساینس» (علوم) نیز در سال ۱۹۲۸ م از طرف انجمن انتشار یافت و طرحی در مورد تهیه فرهنگ بزرگی بنام «لغت اردو» هم ریخته شد . در سال ۱۹۳۷ رئیس انجمن سراس مسعود پسر سرسید احمد خان مؤسس جامعه اسلامی علیگر و راهنمای معروف مسلمانان هند بدرود حیات گفت و سر تیج بهادر سپرو که فردی هندو و مردی دانشمند و ادیب جانشین وی گردید و بعنوان صدرا انجمن ترقی اردو ، شروع بکار کرد .

در همین ایام نظر به توسعه دادن فعالیت های گوناگون انجمن قرار بر این شد که اداره مرکزی آن از اورنگ آباد به دهلی که پایتخت کشور بود انتقال یابد مولوی عبدالحق که جز خدمت بارود آرمان دیگری در دل نداشت از تمام کارهای دیگر دست شست و کلیه قوای خود را در راه نیل به هدف که اعتلای اردو بود مبذول داشته انجمن را با سوابق خدمت ۲۵ ساله اش در اورنگ آباد در سال ۱۹۳۸ به دهلی منتقل نمود . انجمن در ظرف مدت ۲۵ سال که در جنوب هند مستقر بود با اجرای ۲ مجله و چاپ در حدود صد کتاب ادبی و علمی توفیق یافت و بملت خدمات گرانقدریکه انجام داده بود در بین توده مردم محبوبیت شگرفی بدست آورد و در مجامع علمی جهان نیز شناخته شد .

در اوایل دوران اقامت در دهلی انجمن مجله‌ای بنام «قومی زبان» انتشار داد، قومی زبان، ماهی دو بار با مطالب سودمند و اطلاعات جامع در مورد فعالیت‌های انجمن منتشر می‌گردید و هنوز هم با همان هدف اولیه ولی با وضع بهتری چاپ و نشر آن جریان دارد. اولین اجتماع بزرگ سرپرستان و مربیان اردو از طرف مولوی عبدالحق در دهلی بسال ۱۹۳۹ م برگزار شد و نمایندگان شعب انجمن از اکناف مختلف کشور در آن شرکت جستند و طرح‌های گوناگون جهت پیشرفت اردو در آن و بر مطرح و مورد مطالعه شرکت‌کنندگان قرار گرفت و تصمیمات لازم اتخاذ گردید.

اداره مرکزی انجمن ترقی اردو از ۱۹۳۸ تا ۱۹۴۷ در دهلی استقرار یافت و پس از آن بعلت حوادث اسفناک سیاسی که زائیده تجزیه هند بود از دهلی بکراچی انتقال داده شد. در خلال مدت نه سال اقامت در دهلی انجمن ترقی اردو توانست ۱۵۰ کتاب سودمند اردو را بچاپ برساند و بدین ترتیب از ابتدای تأسیس تا ۱۹۴۷ م انجمن مزبور علاوه بر چاپ مجلات «اردو» - «ساینس» و «قومی زبان» و مجله‌های اقتصادی بنام «معاشیات» که از سال ۱۹۴۶ م منتشر گردید مجموعاً در حدود ۲۵۰ جلد کتاب در رشته‌های مختلف ادب، علوم تاریخ، فرهنگ، لغت، و امثال اینها طبع کرد و در دسترس علاقه‌مندان گذاشت و بتوسعه علم دانش و ترفیع و ترویج زبان اردو خدمات فوق‌العاده ارجمنندی انجام داد.

در وضع جدید کشور نو بنیان تنظیم انجمن نیز رنگ نوین بخود گرفت و پس از فوت سرتیج بهادر سپرو که ریاست آن را به‌عهده داشت مولوی عبدالحق جانشین وی شد و در عین حال اوسمت دبیری آن را نیز حفظ نمود - طولی نکشید در کراچی دانشکده‌ای بنام «اردو کالج» از طرف انجمن دایر گردید و خصوصیت آن دانشکده این بود که دروس در تمام رشته‌های تحصیلی بارود داده می‌شد، تأسیس دانشگاه اردو هم جزو برنامه‌های انجمن قرار گرفته بود و اگر با پای اردو زنده می‌ماند امکان داشت تاکنون دانشگاه اردو بوجود بیاید.

انجمن اردو در پاکستان نیز مبادرت به چاپ کتب متعددی کرده و علاوه بر انتشار مجلات عدیده در حدود صد جلد کتاب طبع نموده است «اردو کالج» با امتیازات خاصی که بعلت نتایج درخشان محصلینش نصیب آن شد پابرجا و در راه ترقی و تعالی گامزن است رئیس فعلی انجمن اختر حسین وزیر سابق فرهنگ دولت پاکستان و دبیر کل آن جمیل عالی می‌باشد و مشفق خواجه مدیر مجله قومی زبان را به‌عهده دارد.

در بین چندین صد کتابی که بوسیله انجمن ترقی اردو تا بحال بزیور طبع آراسته گردیده تعداد قابل توجهی از کتب فارسی و یا تراجم آن بارود نیز وجود دارد و با در نظر گرفتن خدمات ذی‌قیمت انجمن بفارسی و ایران شناسی اهمیت آن برای ایرانیان نیز امر مسلم و غیر قابل تردید است و میشود گفت انجمن ترقی اردو مهمترین و با ارزش ترین خدمات را بوسیله چاپ کتب فارسی و یا تراجم آن و یا بخش مقالاتی پیرامون ادبیات

فارسی و ایران انجام داده است و بهمین علت انجمن مزبور در نظر هر ایرانی دارای ارجح و مقام بلند است و خدمات ذقیمت آن شایسته هر گونه تقدیر و ستایش میباشد .
ذیلاً برخی از مطبوعات که توسط آن مؤسسه بزرگ چاپ شده و مستقیماً بفارسی و ایران‌شناسی ارتباط دارد آورده شود .

- ۱ - ترجمه اردو جوامع‌الحکایات در دو جلد بکوشش حافظ محمود شیرانی
- ۲ - حکایات روی در دو جلد ۳ - نفوذ فارسی در زبان مرهتی (باردو) تألیف مولوی عبدالحق ۴ - سهم هندوان در ادبیات فارسی (باردو) تألیف دکتر عبدالله استاد دانشگاه لاهور ۵ - چهارمقاله بر فردوسی «باردو» اثر حافظ محمود شیرانی ۶ - تاریخ ادبیات ایران تألیف پروفیسور براون (جلد سوم) ترجمه باردو بکوشش محمد داود رهبر ۷ - تاریخ ادبیات ایران تألیف پروفیسور براون جلد آخر ترجمه اردو بسعی و حاج‌الدین ۸ - کتاب الہند اثر ابوریحان بیرونی ترجمه اردو سید علی اصغر ۹ - سفرنامه ناصر خسرو ترجمه اردو بکوشش مولانا عبدالرزاق ۱۰ - تاریخ خاندان ساسانیان تألیف سین کریستان فرانسوی ترجمه بوسیله پروفیسور محمد اقبال ۱۱ - تنقید بر شعر المعجم (باردو) تألیف پروفیسور محمود شیرانی ۱۲ - نکات الشعرا (بفارسی) تالیف میر تقی میر .

محمود فرخ

ترجمه و بسط گفته ویلیام ... شاعر انگلیسی

ز ابتدای آفرینش در جهان ایجاد شد
آنکه قرن‌هجدهم تزیین بدان استاد شد
یکسر از خشت و گل قانون زین بنیاد شد
با وجود دین بهر مأموره‌ای آباد شد

مذهب و قانون برای انتظام امر خلق
لیک نیکو گفت دانشمند غربی ویلیام
کآنچه زندان ستم در عرصه گیتی بود
وز فساد دین‌پژوهان خانه فسق و فجور

آرزو‌ها خاک شد امید‌ها برباد شد
هر کجا بینی تو ، قانون آلت بیداد شد
هفت‌ها هفتاد گشت و هشت‌ها هشتاد شد

نک دو قرن از وی گذشت و باز قانون و دین
کز غرور مجریان عدل و قانون در جهان
وز چنین دین‌داشته‌های غلط فسق و فجور

ای خدا از فرخویش آنجا رسان رشد بشر
کش توانی دید از قانون و دین آزاد شد